

залишається чимало проблемних питань на зразок: чи призводить лексико-семантичний спосіб до появи у мові омонімів шляхом розпаду зв'язків між значеннями полісемічного слова, чи виникнення нової лексеми зумовлене тим, що відомому у мові слову свідомо надається нове значення, чи може зазначений спосіб проявлятися через концентрацію в одному слові значення фразеологічного звороту та под.

Все це повинно активізувати дослідницький інтерес студентів. З цією метою їм рекомендується спеціальна наукова література. Для поглибленого вивчення особливостей семантичного словотворення можна запропонувати відповідні теми рефератів і курсових робіт. Цікавим було б заслухати подібні повідомлення на засіданні лінгвістичного гуртка.

Таким чином, у процесі засвоєння інформації про лексико-семантичний спосіб студенти усвідомлюють необхідність більш поширеного вивчення його особливостей, що в свою чергу сприятиме удосконаленню навичок словотвірного аналізу похідних лексичних одиниць.

Література:

1. Горпинич В.О. Будова слова і словотвір. — К.: Рад. школа, 1977. — С.94.
2. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. — М.: Просвещение, 1973. — С.169-170.
3. Карпенко Ю.О. Синхронічна сутність лексико-семантичного способу словотвору// Мовознавство. — 1992. — №4. — С.3-10.
4. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование. — М.: Просвещение, 1965. — С.25.
5. Потиха З.А. Современное русское словообразование. — М.: Просвещение, 1970. — С.150.
6. Сергеев В.Н. Новые значения старых слов. — М.: Просвещение, 1987. — С.8.
7. Словник української мови. — Т.І-ХІ. — К.: Наукова думка, 1970-1980.— С.204; 330; 499; 622; 666.
8. Словотвір сучасної української літературної мови. — К.: Наукова думка, 1979. — С.28.
9. Телія В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке. — М.: Наука, 1981.— С.11.
10. Dokulil M. Tvoreni cestine, I. Teorie odvozovani slov. — Praha: Nakladatelstvi Akademie VED, 1962. — С.196.

Стефанія Лісняк (мист...79)

СПЕЦИФІКА ВИКЛАДАННЯ СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ

Навчальним планом для студентів-істориків передбачений курс "Старослов'янська мова". Предмет і завдання цього курсу на історичному факультеті мають певну специфіку у порівнянні з відповідним курсом, що читається на філологічних факультетах університетів.

Старослов'янська мова на філологічному факультеті відкриває цикл історико-лінгвістичних дисциплін і є вступом до слов'янського мовознавства. Засвоєння її не обмежується вивченням фонетичної і граматичної системи першої літературної мови слов'ян, а в першу чергу пов'язане з висвітленням походження мовних явищ, їх розвитком у праслов'янський період та період самостійного існування слов'янських діалектів, що дозволить проникнути в історію сучасних слов'янських мов, усвідомити закони і тенденції їх розвитку, зрозуміти структуру сучасної української мови.

Такий же курс на історичному факультеті передбачає вивчення старослов'янської мови в історико-культурному аспекті. Старослов'янською мовою написані найдавніші пам'ятки слов'янського письма, і вже один цей факт визначає її виключно важливе значення в історії слов'янських народів та їх культур. Старослов'янська мова була виразником нових духовних цінностей, що прийшли до слов'ян разом із християнством, під впливом конфесійної літератури, писаної цією мовою, значною мірою формувалась духовна культура багатьох слов'янських народів, в тому числі українського. Для того, щоб "усвідомити українську культуру як цілісність, потрібне добре знання оригінальних старослов'янських конфесійних та літературних творів" [1, 4].

Старослов'янська мова на філологічному факультеті традиційно вважається важким предметом, засвоєння якого складає певні труднощі для студентів. Вони часто розглядають її як зовсім чужу мову, котра не має нічого спільного з українською. Ще більшою мірою це стосується студентів-істориків, які не мають відповідної лінгвістичної бази. В цьому плані

варто постійно наголошувати на функціях цієї мови, її використанні як літературної мови слов'ян, в тому числі українців, оскільки вона стала основою давньоукраїнської (староруської) літературної мови [4, 11].

Тому, зрозуміло, на історичному факультеті повинна розглядатись в основному не мова кирило-мефодіївських перекладів, а в першу чергу староруська літературна мова і пам'ятки, писані нею. Це була "літературна мова на старослов'янській основі, церквою санкціонована, пропагована, культивована, доглянута" [5, 63].

Ця староруська літературна мова виникає внаслідок постійного контактування старослов'янської мови з живим українським мовленням. Складалась вона з трьох функціональних стилів: високого (конфесійна й ораторська література), середнього (літописи й художні твори), зниженого (юридично-ділова література). Всі стилі в більшій чи меншій мірі базувались на старослов'янській основі з домішками місцевих елементів [4, 4]. Оскільки структурно старослов'янська мова була відмінна від давньої української, одним із завдань курсу є пізнання системи давньоукраїнської мови, її відмінностей від старослов'янської, вивчення змін, які відбувались в давньоукраїнській народній мові і відображались в пам'ятках письма.

Історики повинні вміти використовувати старослов'янську і староруську літературні мови як одне з важливих джерел історії слов'янства, повинні розуміти мовні підтвердження, що приводяться при висвітленні етногенезу та міграцій наших предків. Разом з іншими допоміжними історичними дисциплінами — палеографією, хронологією, сфрагістикою — курс давньої слов'янської літературної мови може допомогти у визначенні невідомого місця і часу написання пам'ятки, її автентичності, мюони особливості пам'ятки можуть вказати на автора чи переписувача тексту.

Весь курс охоплює такі розділи: вступ, фонетика, лексикологія, морфологія та синтаксис.

Кількість годин, відведених навчальним планом на курс старослов'янської мови на історичному факультеті, дуже обмежена (всього 36), а завдання курсу серйозні і багатосторонні, тому важливого значення набуває організація навчального процесу.

Фонетичні та граматичні особливості старослов'янської та давньоукраїнської мов розглядаються тільки в прикладному плані — для читання і розуміння давніх текстів, максимальну увагу в курсі приділяємо вступним темам, які володіють значним виховним потенціалом.

В лекційний курс (10 годин) виносяться тільки основні питання програми: "Старослов'янська мова — найдавніша слов'янська літературна мова", "Виникнення старослов'янської мови, функціонування й розвиток її в різних слов'янських землях", "Старослов'янська графіка", "Старослов'янська мова в Київській Русі, її відмінності від давньоукраїнської мови".

Враховуючи специфіку факультету, у вступних лекціях коротко зачіпаємо питання про етногенез та прабатьківщину слов'ян, їх розселення у IX ст. н.е. Ці ж питання в значно ширшому обсязі виносяться на семінарські заняття.

Частина практичних занять за темами вступу організуємо у формі семінарів, на яких студенти згідно з темою семінару самостійно готують доповіді і виступають з ними на занятті. В першу чергу це стосується таких тем як "Історичні відомості про слов'ян", "Джерела для вивчення старослов'янської мови", "Діяльність слов'янських просвітителів Кирила та Мефодія", "Старослов'янські та староруські пам'ятки".

При підготовці до цих занять рекомендуємо, (крім підручників зі старослов'янської мови), підручники з історії України, історії південних і західних слов'ян, монографічні дослідження історико-археологічного характеру та праці, присвячені аналізу пам'яток, зокрема "Київські глаголичні листки" В.Німчука, історичний роман Слава Христова Караславова "Солунські брати".

Матеріал курсу включає також огляд старослов'янських і староруських пам'яток. Студенти знайомляться з назвами цих пам'яток, часом їх написання, що дозволить їм мати уявлення про початки слов'янської книги.

У зв'язку з браком підручників зі старослов'янської мови, специфікою її вивчення на історичному факультеті, значним об'ємом та складністю матеріалу, а також відсутністю необхідної лінгвістичної підготовки у студентів-істориків решту занять, передбачених навчальним планом, проводимо як лекційно-практичні, де спочатку стисло висвітлюється

певний теоретичний матеріал, а потім він закріплюється шляхом тренувальних вправ.

Практична частина курсу повинна сприяти виробленню у студентів навичок читання і перекладу давніх слов'янських текстів, аналізу їх фонетичних і морфологічних явищ, відокремлення давньоукраїнських мовних особливостей від старослов'янських. У процесі читання та аналізу уривків із текстів доцільно вивчати особливості старослов'янського синтаксису, звертати увагу на лексику пам'яток і давати короткі відомості з історії окремих слів.

Одним із основних завдань курсу є навчити студентів-істориків читати давні слов'янські тексти — спочатку класичні старослов'янські, пізніше — руські, писані кириличною азбукою. Для цього студенти повинні переписати кириличний алфавіт, вивчити звукове значення літер, відсутніх в сучасній українській азбуці, зокрема юсів, йотованих, редукованих, специфічних грецьких літер, вміти писати ці букви, засвоїти позначення чисел.

У зв'язку із складністю цього матеріалу читанню присвячується декілька занять. Спочатку студенти виконують вибіркові вправи по читанню слів зі "складними" літерами, навчаються бачити слабкі і сильні позиції **ъ** і **ь**, а згодом починають читати окремі уривки із Зографського, Маріїнського, Остромирового Євангелій, а також сказання "О письменїхъ" болгарського письменника Храбра.

Важливим завданням курсу є читання староруських пам'яток XIII-XIV ст., визначення їх складових частин, розпізнання старослов'янських елементів та їх ролі в тексті.

Студентам пропонуються вправи на встановлення давньоукраїнських відповідників до поданих старослов'янських слів і навпаки. Вибір кількості слів визначається залежно від конкретної ситуації, підготовленості групи.

Здебільшого студентам подобаються такі завдання, і вони добре з ними справляються. Наступним етапом роботи є читання і переклад уривків з літописів, "Збірників Святослава 1073, 1076 р.", "Слова Данила Заточника", "Повчання Володимира Мономаха", "Грамоти великого князя Мстислава Володимировича..." та інших, виділення там старослов'янizmів і власне українських слів та дослідження їх ролі в цих уривках. Одні з цих текстів читаються і аналізуються колективно на занятті, інші пропонуються для самостійної роботи вдома. Саме начитаність в текстах допоможе студентам швидше і краще засвоїти особливості старослов'янської і давньоукраїнської мови. Студенти повинні вміти читати і класичні старослов'янські тексти, і пам'ятки, писані в Києві та Галицько-Волинському князівстві. Зрозуміло, що потрібно в цьому плані враховувати думку І.Огієнка про українське читання руських текстів, оскільки "у всіх православних церквах у слов'янських народів старослов'янська мова, якою Кирило і Мефодій переклали перші богослужбові книги, мала особну вимову — відповідно до законів кожної із живих слов'янських мов: "вже з найперших пам'яток письма можна переконатись, що в той час українці **Ъ** читали як **і**, **и** — за **и**, **є** — за **е**, **г** — за **h**, **е** та **и** не палаталізували приголосних, перед якими стояли [2, 88].

Переклад текстів зумовлює розгляд граматичних особливостей старослов'янської і давньоукраїнської мови, особливо системи дієслівних форм. На заняттях студенти коротко знайомляться з особливостями відмінювання іменників, прикметників, займенників, утворенням і граматичним значенням особових та неособових форм дієслова, де особливу увагу звертаємо на диференційовані форми минулого часу. Парадигми відмінювання іменних частин мови та дієвідмінювання дієслів записуються ними у зв'язку з браком часу в позаурочний час.

З метою глибшого оволодіння студентами навчальним матеріалом на лекціях та лекційно-практичних заняттях використовуємо унаочнення, основним видом якого виступають карти і таблиці.

Так, при вивченні тем "Вступу" використовуємо карту розселення слов'ян у IX ст., таблиці старослов'янських азбук, фотокопії уривків зі старослов'янських та староруських текстів, граматичні таблиці. Використання наочності дасть можливість швидше засвоїти матеріал, а також застосувати свої знання при перекладі текстів.

В кінці курсу студенти виконують передзапікову контрольну роботу, пов'язану з аналізом уривку із давніх пам'яток. Студент повинен переписати і прочитати текст, вказати в ньому старослов'янizми і власне українські слова, визначити до якого стилю — високого, середнього

чи зниженого — він належить і чому, здійснити граматичний розбір дієслівних форм та (у відповідності до їх значень) перекласти текст українською мовою.

При наявності будь-яких труднощів у виконанні роботи студенти звертаються за консультацією до викладача.

Таким чином, специфічними особливостями опанування курсу старослов'янської мови на історичному факультеті є її вивчення як першої літературної мови українців, що відіграла значну роль у створенні власної літературної мови в Київській Русі.

Література

1. Белей Л. Короткий старослов'янсько-український граматичний словник. Ужгород — 1990. — С.4.
2. Огієнко І. Історія української літературної мови. — К., — 1995. — С.88.
3. Програма зі старослов'янської мови для студентів спеціальності "Українська мова і література". — К., — 1984.
4. Русанівський В.М. Ще про дві літературні мови в Київській Русі // Мовознавство. 1996. — №6. — С. 3-11.
5. Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не вібчоруська мова? // Другий міжнародний конгрес українців. — Львів, 1993. — С. 54-66.